

A FRANCIA FORRADALOM KÉPEI A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

RADA JÁNOS

„*A világtörténelemnek kevés részlete van, melyre annyi gondolkodást és fáradtságot, annyi lelkesedést és gyűlöletet, rajongást és megvetést pazarolt volna a történetírás egy század alatt, mint a francia forradalom. Nagy gondolkodók próbálták meg erejüket rajta. Jól tudták, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb, eredményekben és tanulságokban egyik leggazdagabb eseményével van dolguk*” – fogalmazott Jászai Rezső 1896-ban publikált, *A francia forradalom történetének történetírása hazánkban* című munkájában.¹ A szöveghely jól példázhatja azt a roppant figyelmet, amely a francia forradalomra irányult a 19. században. A revolúció vitája persze éppúgy politikai-ideológiai, mint történettudományi jellegű: vita a múlttól, a jelenről és a jövőről egyaránt. A franciaországi hagyományok alapproblémái mellett jelen szöveg a 19. századi magyar történeti és politikai irodalom reprezentáns liberális és konzervatív reflexióit mutatja majd be. A nagy francia forradalom tanulsága ugyanis Magyarországon sem lehetett közömbös, hiszen egyetemes jelentőségéhez nem férhetett kétség.

A francia forradalom liberális képei

A liberalizmus mint a polgári szabadság programja a felvilágosodással és a francia forradalommal robbant be az európai politikai gondolkodásba,² győzelme jele pedig – többek között – az 1789. évi *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* volt. E dokumentum ugyanis a politikai meg a személyes szabadságot és a jogi egyenlőséget éppúgy deklarálta, mint például a tulajdon szentségét vagy a sajtó- és a vallásszabadságot. Magát a szabadság fogalmát is definiálta: „*A szabadság azt jelenti, hogy minden megtehető, ami másnak nem árt: ennél fogva minden ember természetes jogai gyakorlásának csak olyan korlátai vannak, amelyek a társadalom más tagjai számára is biztosítják ugyanezen jogok élvezetét. Ezen korlátokat csak a törvény határozhatja meg.*”³ A pontok java része tehát olyan programpont volt, amelyet majd a liberalizmus képviselt a 19. században. (Igaz, maga a liberalizmus kifejezés még nem jelent meg a francia forradalom korában.)⁴ A guillotine és a polgárháború, a diktatúra és a terror ugyanakkor Franciaország és Európa előtt egyaránt kompromittálta a forradalmat, amely így kétes példát és örökséget hagyott maga után.

A forradalomparti historiográfia alapgondolata volt, hogy a francia forradalom végül is egy globális, politikai-társadalmi reform felé irányította a világot, hiszen

¹ JÁSZAI 1896, 55.

² MAJOROS 2010, 373, 379.

³ HAHNER 1999, 84–86.

⁴ Először 1812-ben, a spanyolok cádizi alkotmányában szerepelt. MAJOROS 2010, 373.

mint egy lámpás világított a még sötét, feudális Európában. A liberális François Mignet még a Bourbon-restauráció légkörében fogalmazta meg apologetikus forradalomtörténetét, munkájában pedig egy fontos historiográfiai toposzt alapozott meg: a II. évi diktatúra és terror csupán afféle – ideiglenes – történeti szükség volt, amelyet maga az ellenforradalom gerjesztett, merthogy a monarchikus Európa, az emigráció és a katolikus egyház egyaránt fenyegette a forradalmi Franciaországot. A liberális hagyomány alapja tehát 1789 és 1793 szeparációja volt, amely 1789 apológiájával járt együtt, amíg a jakobinus 1793 a forradalom egyfajta devianciájaként jelent meg a gondolkodásban. Így jött létre egy szeplőtlen, liberális és polgári forradalom képe.⁵ 1789-ről egyébként még a kritikus Tocqueville is meleg szívvel emlékezett meg. „Ekkoriban nem csak demokratikus, hanem szabad intézményeket kívántak megalapítani, s a kiváltságok lerombolása mellett jogokat is elismertek és szentesítettek. Az ifjúság, a lelkesedés, a büszkeség, a nagylelkű és őszinte szenvedélyek kora ez, amelynek az emberek tévedései dacára is mindörökre meg fogják őrizni az emlékét, s amely még jó ideig nyugtalanítani fogja a megrontásukra és a szolgáskorba taszításukra törekvőknek az álmát.”⁶

Bár a forradalomparti historiográfia magyarországi recepcióját a cenzúra gátolta, Mignet munkája például épphogy megjelenhetett még 1848 előtt, a reformkor világa mégis befogadta azt a – például antifeudális – szellemiséget, amelyet a forradalmi hagyomány képviselt, a liberális értelmiség pedig megtalálta a módját, hogy tájékozódhasson a francia forradalomról. A liberális apologetika, amely úgy pártolta 1789 forradalmát, hogy egyúttal a jakobinizmust megtagadta, terjedt a magyar – és jórészt nemesi – liberális gondolkodásban is.⁷ A tankönyvirodalmat persze még mindig forradalomellenesség jellemezte. Jászai maga is felemlgette, „*hogy a francia forradalom ellenes reakció győzelmével annyira elnyomták nálunk is a szabad szót, gondolkodást még az egyetemen is, hogy a tanárnak előadását felülvizsgálat kedvéért be kellett nyújtania*”. Igaz, végül megjegyezte: „*Ott lehetett a tankönyv a maga unalmas soraival, conservatív szellemével – számos tanár azért csak magasztalta a haladást.*”⁸ Sőt még történész is jelentkezett, hogy történeti argumentációival és interpretációival járulhasson hozzá a magyar reformmozgalomhoz.

A fiatal Horváth Mihály, aki pályája elején egy határozott antifeudális és liberális szellemiséggel lépett fel a magyar reformkor légkörében,⁹ *Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva* című, eredetileg 1839-ben az Athenaeumban publikált munkájában foglalkozott a francia forradalommal. Igaz, e szövege még német fordításon alapult.¹⁰ „*A forradalomtól egy státus sem maradt érintetlen, tö*

⁵ Lásd: FURET 2006, 15–55.

⁶ TOCQUEVILLE 1994, 36–37.

⁷ Lásd: LUKÁCSY 1968, 17–21.

⁸ JÁSZAI 1896, 49–50.

⁹ Lásd: FENYŐ 1968, 153–172.

¹⁰ A pályakezdő Horváthot egy olyan, demokratikus és liberális német historiográfia inspirálta, amely igen tisztelte a francia forradalmat. Lásd: FENYŐ 1968, 160–167.

kéletesen ragaszkodó alapelveihez igen kevés; a tőle származott politikai alakítások utánzását még kevesebben vetették meg” – szögezte le Horváth, majd tulajdonképp a francia forradalom európai örökségét mérlegelte. A forradalom lényegi pontja – jelezte – az volt, hogy elejtette a történeti jogot, és alapjaitól a természeti jogra építette fel az új Franciaországot. „A forradalom az emberiség eredeti jogára tért vissza, melynek törvényei az emberi gondolatok folyadékában léteznek, megveté a történetileg fenállót” – fogalmazott, majd megjegyezte: „Az egyeduraság önkényét a népfőlségiség tana váltá fel”. Mint egy új világ hajnala jelent meg a szövegben a francia forradalom, amely a szabadság és egyenlőség programját képviselte. Hiszen, bár „az emberi társaság e kihirdetett drága kincse egyszersmind az őrvjngés és pórvélemény káprázatává s a bűnkéj czímerévé aljasult”, Franciaország – fejtette ki – végül mégis elfogadta a jogi egyenlőséget, a polgárság emancipációját és persze a polgári tulajdon jogát. A liberális Horváth tehát a forradalom alapcéljait és örökségét respektálta, nem pedig magát a párizsi forradalmat, és főleg nem a forradalmi tömeget.¹¹ Reformkori szövegeiben egyébként máshol is a polgárságot pártolta, amíg a feudalizmust kritizálta.¹²

A pap-történész a francia forradalom és a katolikus egyház konfliktusát sem palástolta el a szövegben, amely – jegyezte meg – lényegében a 18. századi filozófiából sarjadt ki. „Hol a forradalom életre kapott, a klerus elnyomatott, s az országpolgári kötelesség s teher fogalma rá nézve is szabálylyá tétetett” – fogalmazott. A privilégiumait tehát a katolikus egyház éppúgy el kellett hogy engedje, ahogy a régi nemesség is. A filozófia toleranciagondolata – fejtegette – úgyszintén a forradalom idején virágzott ki, mert a polgári jog immár nem függött a felekezeti-ségtől. A francia forradalom Horváth-féle mérlegéhez jó példa még e szöveghely is: „a guillotine ugyan inkább typusa a forradalom undokságának, mint jótékony újításainak; általa azonban vége szakadt a kínzásnak; a forradalom, dacára törvénysszékeinek, katonai bizottságainak stb. a rendes büntető törvény teoriáját még sem hagyá barbárságba sülyedni; a paroxismus eltűnt s az emberiség ismét visszanyeré jogát”. A forradalom tehát korrigálta magát: a *sans-culotte*-mozgalmat mint „póri elvetemültséget” például egy új, művészeti és tudományos intézményrendszerrel.¹³

Horváth szövege még egy olyan liberális optimizmust képviselt, amelyet a 19. század közepén végképp megkérdőjelezett a történelem: mind Magyarországon, mind pedig Franciaországban. A jakobinizmus szelleme, amelyet immár felmagsztalt egy új, szocialista historiográfia,¹⁴ mindig ott kísértett Párizs forradalmi-

¹¹ HORVÁTH 1868, 477–483.

¹² Lásd: FENYŐ 1968.

¹³ HORVÁTH 1868, 482–486.

¹⁴ A szocialista historiográfia, amely a júliusi monarchia idején bontakozott ki, úgyszintén kettő forradalomról, egy Voltaire inspirálta polgáriról, majd egy Rousseau inspirálta népiről emlékezett meg. Igaz, a szocialista történeti irodalom – például Louis Blanc – már nem 1789, hanem 1793 mellett foglalt állást, vagyis a jakobinusok, és főleg Robespierre védőbeszédét fogalmazta meg. FURET 2006, 24–28. Lukácsy Sándor épp e baloldali francia historiográfia hatását fedezte fel Petőfi Sándor, Táncsics Mihály és Vasvári Pál forradalmi gondolatvilágában. Lásd: LUKÁCSY 1868,

ban, sőt III. Napóleon idejével visszajött a császárság is. A liberális és republikánus Edgar Quinet, amikor egy ilyen perspektívából gondolta újra a forradalom örökségét, immár az apologetikus hagyománnyal is polemizált: „Hányszor ismétlitek még el azt a badarságot, hogy minden egyes vérpadra szükség volt a forradalom megmentéséhez, ha egyszer a forradalom nem menekült meg?”¹⁵

1848 tragédiája, a liberalizmus európai válsága, amelyet immár a szocializmus is fenyegetett, a liberális Eötvös Józsefet is inspirálta, hogy újragondolja a jelent, a jövőt és persze a múltat is egyaránt, majd megírja *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című államtudományi munkáját. Eötvös e szövegben maga jelentette ki, hogy hosszú ideig foglalkozott a francia forradalom történetével.¹⁶ Emigrációja idején egyébként egy önálló forradalomtörténet megírásába fogott, de ideje előtt felhagyott ezzel, és az *Uralkodó eszmékben* összegezte gondolatait a francia forradalomról.¹⁷ Itt fontos, hogy a liberális ideológus és politikus az egyén szabadságát protezsálta a szövegben, amíg – többek között – az állami omnipotencia és a népszuverenitás kritikáját fogalmazta meg.¹⁸ A francia forradalom *liberté, égalité, fraternité* jelszavában, egész pontosan a szabadság és az egyenlőség relációjában ugyanitt ő már diszharmóniát állapított meg.¹⁹

„A francia forradalom, mely az új kor összes törekvéseinek kiindulási pontjául tekinthető, – a szabadság nevében vette kezdetét” – fogalmazott Eötvös, majd kifejtette, hogy a szabadság eszméje helyébe hamarosan a népszuverenitás doktrínája lépett, ami pedig az egyenlőség eszméjéből fakadt. A szabadság-jelszó mögött tehát egy olyan gondolat jelent meg, amely a politikai hatalomról szólt, éspedig egy olyan abszolút hatalomról, amely szükségképp gátat vetett az individuum szabadsága elé. Hogy e problémát sem Franciaország, sem Európa nem fogta fel, sőt újra és újra megismételte azt, tulajdonképp megmételyezte a 19. századot. A következők már a nagy forradalom idején is a központi hatalom kiterjesztése lett, és „a convent a francia nép nevében XIV-ik Lajos állását foglalá el, s a nagy király korlátlan hatalmát még túlságosabban gyakorolta”. Igaz, ehelyütt ő is felemlgette a monarchikus Európa intervencióját, a forradalmi Franciaország háborúját, amely igenis a hatalom központosítását igényelte.²⁰ Eötvös a probléma igazi forrását mégsem a háborúban, hanem egyfajta ókori példában (és persze Rousseau filozófiájában) jelölte meg: a francia társadalmat mindeddig a monarchia és az arisztokrácia

21–24.

¹⁵ Idézi: FURET 2006, 45.

¹⁶ EÖTVÖS 1871, 211.

¹⁷ A kéziratot, amely az 1789. év végéig tárgyalta a forradalmat, Gángó Gábor adta ki. Lásd: EÖTVÖS 1990. E szöveg magában foglalt több olyan gondolatot is a francia forradalomról, amelyet Eötvös majd az *Uralkodó eszmékben* fejtett ki. Lásd: GÁNGÓ 1990, 15–19.

¹⁸ Eötvös *Uralkodó eszméi* európai helyéről, kontextusáról és magáról a szövegről lásd: GÁNGÓ 2006.

¹⁹ A szabadság és az egyenlőség eszméje, a liberalizmus és a demokrácia programja jellemzően konfliktusba került egymással a 19. századi liberális gondolkodásban. Lásd: CSEPELI 2004, 106–108, 113–115.

²⁰ EÖTVÖS 1870, 51–52.

nyomta el, és még nem tapasztalhatta meg a nép abszolútizmusát, ezért épp ezt célozta meg, mégpedig egy olyan ókori állammodell alapján, amely az egyént abszolút a nép, a közösség alá gyűrte.²¹

Így a forradalom egy fő hibáját, amely a II. év tragédiáját is megalapozta, már az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* magában rejtette, 3. és 6. pontja ugyanis épp a népszuverenitást fogalmazta meg.²² Eötvös tehát 1789 államférfijai felelőségét fejtegette, bár az alkotmányos monarchista, liberális csoport céljait és jellemét mindig méltányolta. Mégis, már e politikai garnitúra hibázott, mert – még ha nem is érvényesítette az 1791-es alkotmányban – a népszuverenitást mint alapjogot fogadta el.²³ Ugyan a franciák előtt a mozgalom elején még az angol példa lebegett, vagyis az alkotmányos monarchia képe, a forradalom idejével mégis elfajult: „a nép által szeretett király vérpadra hurczoltatott, s e világrész egyik legmiveltebb országát néhány ezer párisi pór, s ezeket csupán gonoszságban felülmult vezetők kormányzák éveken át”. Eötvös megjegyezte, hogy La Fayette, Mirabeau, Barnave, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselői, majd a Gironde egyaránt fellépett a forradalom iránya ellen. De hiába! „Egy örültnek szavai, minő Marat vala, egy erkölcstelen utczaszónok tanácsadásai, mint Danton volt, megsemmisíték mindazon férfiak befolyását, kikre honuk kevéssel előbb még büszkén tekintett, s a nép meghajolt egy közepszerű ügyész akarata előtt, ki nyugodt időben alig látszék arra hivatottnak, hogy szülővárosában, Arrasban, kitüntette emlegessék.” Robespierre és a Közjóléti Bizottság igazi fegyvere – jelentette ki Eötvös –, amely a forradalmi terror lehetőségét is megteremtette, maga a következetesség volt. A forradalom ugyanis elfogadta a népszuverenitást mint abszolút hatalmat, a Konventet pedig mint a szuverén nép képviselőjét. Így semmiféle ellenpárt sem léphetett fel jogi alappal. „Igy terjeszté a francia forradalom elveinek következményeit messze túl azoknak nézetén, kik e mozgalmat megkezdettek.”²⁴

Eötvös maga is megjegyezte a francia forradalomtörténet-írás túlságos politikai jellegét, majd a főváros és az ország forradalmi szerepét is feszegette kritikájában: a historiográfia eleddig nem festett világos képet Franciaország igazi pozíciójáról, „s azon állásról, melyben a nép nagyobb része a forradalommal szemben volt”. A forradalomtörténetek lapjait ugyanis „csupán a korlátlan uralmu főváros cselekményei s azon férfiak tettei foglalják el, kik a felizgatott fővárosi tömeg szenvedélyeinek szolgáltak eszközül”. A forradalom kettősége épp azért generálhatott feszültséget ugyane historiográfiában, mert a történeti irodalom nem fogadta el, hogy más az, amit a francia nép, és megint más az, amit a párizsi pór nép képviselt a forradalomban. Franciaország forradalma még a szabadság forradalma volt – jelentette ki

²¹ EÖTVÖS 1870, 201–202. – Eötvös itt még elfogadta, hogy Franciaország régi állapota, tehát a francia nép szegénysége, az *ancien régime* despotikus klientúrája, a *lettre de cachet* világa eredményezte a forradalmat. Tocqueville nyomán álláspontját végül itt is felülvizsgálta, és egy újabb szövegében elismerte, hogy XVI. Lajos kora a haladás és a jólét kora volt. GÁNGÓ 1990, 19–20.

²² HAHNER 1999, 85.

²³ EÖTVÖS 1870, 193–194.

²⁴ EÖTVÖS 1870, 482–483.

Eötvös –, programja java része pedig végképp győzött augusztus 4 éjjelén. A forradalom ezután a politikai hatalom feletti harccá fajult, „*s a nép nagy része – Párison kívül – csak oly módon vett abban részt, mint absolut államokban, hol többen a kényuri hatalom birtoka miatt civódnak*”. Eötvös Franciaország és a forradalmi Párizs szerepmasságát ragozta: 1792. június 20. és augusztus 10. – tehát a királyság megalázása, majd megdöntése – egyaránt egy fővárosi kisebbség ügye volt. Párizs domináns pártja épp ezért gátolta meg a népszavazást XVI. Lajosról, a háborúban és a polgárháborúban pedig csupán a saját hatalmát mentette meg. „*Ezek után tagadhatni-e, miszerint Franciaország a forradalom idején, szintugy Páris korlátlan uralma alatt állott, mint előbb királyai alatt; s hogy szintoly esztelenség volna, a nantesi noyadokat²⁵ a francia népnek tulajdonítani, mintha a nantesi edictum visszavonását XIV. Lajos alatt tulajdonitná neki*” – fogalmazott Eötvös.²⁶

Bár 1789 apológiája némileg az *Uralkodó eszmékben* is megjelent, mégsem forradalompartiság jellemezte a szöveget. Eötvös ugyan elfogadta, hogy 1789 célja még tényleg a polgári szabadság volt, de a forradalom releváns örökségét immár nem egy európai antifeudális-liberális programban ragadta meg, hanem egy olyan útban, amely épp a polgári szabadság eróziójához vezethet egy új, egalitárius despotizmusban. Ekképp nem a francia forradalom liberális apológiáját, hanem a liberális kritikáját fogalmazta meg, hiszen magát az individuum szabadságát féltette a forradalom örökségétől. A hatalomcentralizáció egyébként Quinet forradalomkritikájában is fókuszba került: „*Érthető, hogy a jakobinus rendszer magában foglalta, majd újból életre keltette a régi zsarnokságot; mert egyivásúak, ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, amelynek neve központosított hatalom*” – fogalmazott.²⁷ Igaz, a republikánus Quinet alappozíciója, amelyből a forradalmat mérlegelte, igen más volt, mint az alkotmányos monarchista Eötvösé – aki mellesleg több helyütt is elfogadta a centralizáció szükségét az államban. Itt persze csupán a forradalom és a forradalmi tradíció egyfajta kritikája jelent meg, az igazi oppozíciót a konzervatív gondolkodás jelenítette meg.

A trón, az oltár és a forradalom réme

A francia forradalom *tabula rasa*-politikája, amely a régi Franciaország egész társadalmi-politikai építményét elsöpörte, egy olyan polémiát generált, amelyben – mint a hagyomány, a történeti jog és a tekintély apológiája – maga a konzervativizmus is fogant a 19. század elején. A konzervatív gondolkodás idegenkedett egy olyan absztrakt ideológiától, amelyet a francia forradalom preferált, például az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* kapcsán, mint alapot pedig a múlt örökségét ajánlotta, amelyet 1789 tulajdonképp megtagadott. A trón és az oltár szövetsége jelent meg központi gondolatként a többek között Joseph de Maistre és Louis de

²⁵ A jakobinus Jean-Baptiste Carrier 2000–4800 embert fojttatott bele a Loire folyóba a polgárháború idején. SCHAMA 2001, 976–977.

²⁶ EÖTVÖS 1870, 133–135.

²⁷ Idézi: FURET 2006, 34.

Bonald képviselte konzervatív, legitimista gondolkodásban.²⁸ A felvilágosodás filozófiája, majd Franciaország forradalma ugyane gondolatvilágban felforgatta a tradicionális, Istentől rendelt világrendet. A konzervatív-royalista forradalomtörténetek középpontjába ekképp az anarchia, a téboly, vagy épp XVI. Lajos tragédiája került. Forradalmi legendákat e hagyomány esetleg a királyi svájci gárda köré szőtt.²⁹

Szécsen Antal, a konzervatív politikus és történész, aki még 1848–1849-ben is megmaradt a Habsburg-dinasztia oldalán,³⁰ *Történeti tanulmányok* című szövegében a francia forradalommal is foglalkozott, „mely alapjaiban megingatta a monarchikus intézményeket és az addig fönnállt társadalmi állapotokat”. A forradalom hajnalán – fejtegette – a történeti jog presztízse világszerte elenyészett, és gyakorta még a régi kiváltságos réteg is elfogadta ezt. Az európai politikai gondolkodást így a filozófia, főleg Rousseau és Voltaire hódíthatta meg. „A szélsőségekig menő filozófiai irányok, a legmerészebb államszervezeti kombinációk, a pozitív vallások alapjainak megtámadása, minden fönnálló társadalmi viszonyoknak majd egyenes, majd közvetett, hol komoly és szenvedélyes, hol gúnyos és trésás bonczolgatása, egy közel álló dissolutio és kiszámíthatatlan átalakulás mindezen előjelei és tényezői: karöltve működtek a hatalom képviselői iránti hódolattal és annak pajzsa alatt” – fogalmazott Szécsen, majd megjegyezte, hogy még II. József közegében is megjelent egy olyan racionalizmus, „melyben meg volt a francia filozófia minden káros és veszélyes oldala”.³¹

A régebbi, forradalomparti historiográfiát – jelezte Szécsen is – mindig egyfajta politikai elfogultság határozta meg, így az apológiákat és a legendákat egyaránt megcáfolhatta az alaposabb vizsgálat: az 1792. évi háborút például maga a forradalmi Franciaország kezdeményezte, a monarchikus Európa java része pedig egyébként sem ideológiai összecsapásként fogta fel azt. Nem igazolhatta tehát sem a diktatúrát, sem a terrort egy olyan interpretáció, hogy a forradalmat az európai reakció fenyegette, sőt támadta meg. A királyság végnapjait úgyszintén legendákkal magasztalta fel a forradalmi hagyomány: „Az 1792-ki nyár párizsi eseményeinek lelkiismeretes kutatása meggyőzőleg tünteti föl az akkori forradalmi cselszövényeket, az izgatottság mesterkéltségek előkészítését, a hírhedt júniusi és augusztusi napok hősiességének fölötté szerény arányait” – fogalmazott, majd a forradalmi legendárium cáfolatához még Talleyrand-t is megidézte, aki szerint a forradalmi események igazi kulcsa maga a félelem volt.³²

A konzervatív Szécsen francia forradalom-interpretációjában a felvilágosult filozófia kritikáján túl a történeti örökség apológiája is felsejlett. A francia forradalom ugyanis – fejtette ki – egy olyan ideológiával lépett fel, „mely az emberi észnek

²⁸ Lásd: LUDASSY 1984; VADÁSZ 2002, 34–62.

²⁹ 1792. augusztus 10-én a nemzetőrség és a forradalmi tömeg a király svájci gárdistáit mind egy szálra lemészárolta. SCHAMA 2001, 766–767.

³⁰ Életrajzát lásd: THALLÓCZY 1901.

³¹ SZÉCSEN 1885, 72, 75–76, 83.

³² SZÉCSEN 1885, 95–102.

és főleg annak logikai következetességének nemcsak fölvilágosító és vezérlő, de határozottan teremtő szerepet igényelt az állami és társadalmi alakulásokban és mind azt, mit a századok lefolyása jóban vagy rosszban alkotott, lélektelen anyagnak tekintette, melyet okoskodásai szerint idomítani magát szintoly jogosítottnak, mint képesnek vélte”. Épp e forradalmi gondolat hajtott végül a diktatúrába és a terrorba is. A forradalmak léghőre persze – folytatta – egyébként is elősegíti a despotizmust. Mindemellett a forradalmi Franciaország gyakorolta intoleranciáról is megemlékezett, amely végett még „az annyira érdemén és komoly jelentőségén fölül ünnepelt” La Fayette, vagy épp Dumouriez is emigrált, ha más álláspontot foglalt el, mint a domináns párt. Szécsen fontos, a szövegben megjelölt forrása Hippolyte Taine igen kritikus forradalomtörténete volt.³³

Az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* mint a politikai hatalom és legitimitás forrását magát a népet jelölte meg,³⁴ amíg a régi királyság még Istent. A katolikus egyházat – tulajdonképp az *ancien régime* egyik oszlopát – javaitól és privilégiumaitól egyaránt megfosztotta a forradalom. A szekularizáció és főleg az egyház polgári alkotmánya ugyanakkor egy igen mély konfliktust generált a katolikus egyház és a forradalom között, a polgárháborúban pedig végképp összefort a politikai reakció és a katolicizmus. A francia forradalom végül próbát tett, hogy gyökerestől tépje ki a katolikus egyházat Franciaországból: egy sereg új, profán kultusz jelent meg, majd jött Robespierre Legfőbb Lény-kultusza is.³⁵ A katolikus historiográfia pozíciójához fontos szempont még, hogy a katolikus egyház, amely nem engedett régi privilégiumaiból, a 19. században újra meg újra egy, a felvilágosodás, majd 1789 képviselte politikai-egyházpolitikai filozófiával és programmal polemizált. IX. Pius 1864. évi *Syllabus*a például mint tévedést jegyezte a polgári állam szupremáciáját, a felekezeti egyenlőséget, de még a lelkiismereti szabadságot vagy épp a polgári házasságot is.³⁶ (A még privilegizált katolikus egyház a 19. századi Magyarországon is a konzervatív politika oldalán lépett fel.)³⁷

Miképp interpretálta a forradalmat a pap-történész Füssy Tamás, a Szent István Társulat igazgatója³⁸ *A nagy francia forradalom százados évfordulója* című munkájában? Füssy fő kérdése az volt, vajon „oly fénypont-e a világtörténelemben a francia forradalom, amelynek a mai világ jogait, szabadságait, haladását köszöni”? A forradalomparti historiográfia együtt járt a forradalmi legendáriummal, így a „legocsmányabb tetteknek nemes rugót tulajdonítottak, a legnagyobb vérengzésekben szükségyszerűséget láttak”. Szövegében ő lényegében XVI. Lajos és az *ancien régime* apológiáját fogalmazta meg: a régi monarchia még igazi nagyhatalom

³³ SZÉCSEN 1885, 103–105.

³⁴ HAHNER 1999, 85.

³⁵ Lásd: LUKÁCSY 1864, 664–671.

³⁶ A *Syllabus*t lásd: FÜSSY 1880, 518–545.

³⁷ Lásd: FAZEKAS 2002, 427–475.

³⁸ A bencés apátsági perjel egy rövid ideig még Franciaországban is tanult, majd többek között párizsi lapokba publikált Magyarországról. Egyetemes és magyar történelemmel egyaránt foglalkozott. Lásd: SZINNYEI 1894, 880–884.

volt, és jobban gazdálkodott, mint a forradalmi Franciaország. Végül maga a király volt az, aki majd' mindenütt reformokat kezdeményezett. *„Mindazon intézményeket és szabadságokat, amelyeket sokan az 1789-ki forradalom vívmányainak tekintenek, XVI. Lajos részint már életbe léptette, részint elfogadásra ajánlotta.”*³⁹

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés – fejtette ki Füssy – nem Franciaország igazi óhaját képviselte, amikor mind a monarchia, mind a katolikus egyház régi pozícióját megrendítette. *„A parlament nagy többségének Rousseau Contrat Sociál-ja képezte evangéliomát s törvényhozási kodexét, és a régi görögöknél s rómaiaknál kereste az utánzandó mintákat”* – fogalmazott a jelenség kapcsán. A filozófia egyébként – és ez tipikus volt a 19. századi egyházas gondolkodásban – mint az antiklerikalizmus forrása jelent meg a szövegben. A forradalom lényegi célja az volt – jelentette ki –, hogy az egész világot átformálja, a pogány ókor és Rousseau pedig inspirálta a mozgalmat, hogy egy abszolút törvényhozói hatalmat konstruáljon. A nemzetgyűlés persze a forradalmat mégsem fejezhette be, mert az 1791-es alkotmányt, amellet, hogy még Krisztusról is megfélekedezett, egy olyan spekulatív szellemiség járta át, *„amely mindent megvetett, mindent megsemmisíteni sietett, a mi a forradalom előtt fönnállott: a nemzet életével összeforrt politikai és társadalmi intézményeket, annyira, hogy még a keresztény időszámítást is megszüntette, mintha Franciaország történelme a forradalmi aerával kezdődne”*. Itt tulajdonképp a forradalmi *tabula rasa*-politika originális konzervatív kritikáját fogalmazta meg.⁴⁰

A pap Füssy a magyarországi kultúrharc előestéjén épp a kurrens egyházkritikai irodalom frazeológiájával építette fel a maga forradalmi terror-kritikáját: Montesquieu és Rousseau a republika apostola, a republika pedig a forradalom fő dogmája volt, majd egy olyan fanatizmust gerjesztett, amely féktelenül gyilkolt és pusztított egész Franciaországban. Lyon és Vendée tragédiáját itt egyaránt megemléltette a szövegben. A népszuverenitást mint olyan polgári dogmát interpretálta, amely a despotizmushoz is szükségképp hozzájárult. A népszuverenitás Franciaországa ugyanis semmit sem fogadott el maga felett: még Istent sem. *„Börtönt, vérpadot dekretált mindazoknak, akik föltétlenül el nem fogadták a polgári dogmákat; guillotine várt mindazokra, akikre kimondták, hogy nem hívei a törvénynek.”* Mint inkvizíciót a Közjóléti Bizottságot aposztrofálta, amely a forradalmi Franciaország igazi központja volt. (Itt egyúttal 1789 és 1793 másságát is megtagadta.) A Füssy-féle interpretációban egyébként a forradalom azért kellett hogy még a katolikus egyház javait is lefoglalja, mert roppantul pazarolt. *„A forradalom a nemzet életének megsemmisítésére tört, midőn szívéből igyekezett kiirtani a vallást”* – fogalmazott, és megemlékezett, miképp pusztította a franciaországi katolikus egyházat. A falusi nép java része mégsem pártolt el a régi hittől, de a városi és főleg a párizsi polgárság igen. Ő persze még a Legfőbb Lény-kultusz kapcsán is ateizmus emlegetett.⁴¹ *„A hitetlenség képezte végig a forradalom vallási*

³⁹ FÜSSY 1888, 71–74.

⁴⁰ FÜSSY 1888, 75–90.

⁴¹ Robespierre megvetette az ateizmust, deista kultuszát pedig épp azzal szemben pozícionálta.

dogmáját” – jegyezte meg. Füssy konklúziója az volt, hogy a forradalmi örökséget képviselő III. Köztársaság ünnepelheti ugyan a jubileumot, de a keresztény Európa semmiképp sem.⁴²

Antiklerikalizmus és forradalmi hagyomány

Milyen képet festett a francia forradalomról a dualizmus kori egyházkritikai irodalom, amellyel némileg Füssy is polemizált forradalomtörténetében? Itt fontos, hogy a forradalomparti és főleg a Jules Michelet és Edgar Quinet képviselte republikánus historiográfiában⁴³ éppúgy megjelent az antiklerikalizmus, ahogy az antiklerikális irodalomban a francia forradalom apológiája. A kultúrharc irodalma ugyanis a forradalom történeteivel példázhatta, hogy a katolikus papság – ha az egyházérdek úgy kívánja – mint saját hazája ellensége léphet fel. Toldy István például lesújtóan emlegetett egy olyan katolikust, aki „*ha a demokratia jut eszébe, egész éjjel szeptember másodikával álmodik,*⁴⁴ *s azon hazafias papokat siratja, kik a francia forradalomban saját hazájok ellen fellázdak*”. Maga a forradalom – jelentette ki – lényegében a jézusi programot fogalmazta meg a szabadságban, az egyenlőségben és a testvériségben.⁴⁵ Toldy itt egy olyan, a században tipikusan liberális interpretációval operált, amely a filantrópiában, a karitásiban jelölte meg a kereszténység lényegét. Tehát 1789 eszméjében is egyfajta humanista gondolatíságot ragadott meg.

Kóródy Sándor, aki mint Papramorgó publikált, *Coelibátus és polgári házasság* című röpiratában hasonlóképp respektálta a francia forradalmat. „*Igen, a polgári házasság a francia forradalom teremtménye, – ugyanazon forradalomé, mely felszabadítja a röghöz kötött népet, mely ledönté az osztályok közti válaszfalakat, mely porba dönté az isteni küldetés hazug jogcímén bitorló kényuralmat, azon forradalomé, mely, midőn a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget írta zászlajára, nem tett mást, mint szabatosb alakba foglalta a kereszténység legmagasztosabb eszméit.*” Tehát nem a guillotine, a rémuralom vagy épp az Ész Istennő kultusza volt a lényeges a forradalomban: „*ezek kicsapongásai valának a forradalomnak, melyekre a reakció, a francia papság s nemesség hazaárulása vezette a népet, midőn azt megátalkodott gazságával a kétségbeesésig vive, végletekre kényszeríté*” – fogalmazott, majd kifejtette, hogy ez csupán egy rövid periódus volt a forradalomban, 1789 fénye pedig bevilágítja az emberiség történetét: „*nagy eszméi, élnek, és ha még mindenütt nem uralkodnak is, de uralkodni fognak, – mert belőlök fakad a szabadság, az élet, az igazság*”.⁴⁶ Az antiklerikális irodalom tehát, amely maga is

SCHAMA 2001, 1028–1032.

⁴² FÜSSY 1888, 90–101. – Egyébként Füssy is építkezett Taine munkájából.

⁴³ Lásd: FURET 2006, 31–55.

⁴⁴ 1792. szeptember 2. és 7. között – mint a forradalom potenciális ellenségét – minimum 1400 embert gyilkolt meg a főbiás tömeg Párizs börtöneiben, gyakorta bestiális kegyetlenséggel. Mindez a porosz intervenció idején történt. SCHAMA 2001, 782–790.

⁴⁵ TOLDY 1868, 33, 242.

⁴⁶ KÓRÓDY 1870, 89–91.

egy igen radikális (egyház)politikai programot szorgalmazott, jól reprezentálhatja a francia forradalmi hagyomány magyarországi recepcióját.

*

19. század végi historiográfiai munkájában Jászai a francia forradalom eszméit összekapcsolta a haladással, polemizált Quinet és Michelet antiklerikalizmusával, majd meghajolt Taine francia forradalom-kritikája előtt. A történetírás politikai-ideológiai felekezetiességét ugyanakkor kizárólag a múltban fogadta el, mert saját kora historiográfiája – fejtette ki – immár egy olyan kritikai tudományosság felé halad, amely csupán az igazságot kutathatja, és kutatja is.⁴⁷ A francia forradalom vitája persze a 20. században sem csillapult, sőt emocionális és ideológiai jellege sem tűnt el úgy, ahogy Jászai munkája sejtette.

BIBLIOGRÁFIA

CSEPELI 2004

CSEPELI Réka: Szabadság versus Egyenlőség. Francia és magyar liberálisok demokráciadilemmái a 19. században. In: *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán. Budapest, Argumentum, 2004, 106–118.

EÖTVÖS 1870

EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I. 2. kiad. Pest, Ráth Mór, 1870.

EÖTVÖS 1871

EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. II. 2. kiad. Pest, Ráth Mór, 1871.

EÖTVÖS 1990

EÖTVÖS József: *A francia forradalom története*. Kiad. GÁNGÓ Gábor. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

FAZEKAS 2002

FAZEKAS Csaba: Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. *Múltunk* 47/3–4. 2002, 427–475.

FENYŐ 1868

FENYŐ István: A demokrácia történetírója. Horváth Mihály reformkori pályakezdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 72/2. 1968, 153–172.

FURET 2006

François FURET: *A forradalomról*. Ford. VARGYAS Zoltán. Budapest, Európa, 2006.

FÜSSY 1880

FÜSSY Tamás: *IX. Pius pápasága*. III. Budapest, Szent István Társulat, 1880.

FÜSSY 1888

FÜSSY Tamás: A nagy francia forradalom százados évfordulója. *Almanach naptárral* [Szent István Társulat]. 1888, 70–101.

GÁNGÓ 1990

GÁNGÓ Gábor: Eötvös József a francia forradalomról. In: EÖTVÖS 1990, 5–20.

GÁNGÓ 2006

GÁNGÓ Gábor: *Eötvös József Uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest, Argumentum, 2006.

HAHNER 1999

A nagy francia forradalom dokumentumai. Szerk. HAHNER Péter. Budapest, Osiris, 1999.

⁴⁷ JÁSZAI 1896, 5–7, 86–87, 164–165.

HORVÁTH 1868

HORVÁTH Mihály: Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva. In: *Horváth Mihály kisebb történelmi munkái*. IV. Pest, Ráth Mór, 1868, 475–491.

JÁSZAI 1896

JÁSZAI Rezső: *A francia forradalom történetének történetírása hazánkban*. Szeged, Endrényi Imre, 1896.

KÓRÓDY 1870

PAPRAMORGÓ [KÓRÓDY Sándor]: *Coelibátus és polgári házasság*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1870.

LUDASSY 1984

LUDASSY Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban*. Budapest, Magvető, 1984.

LUKÁCSY 1964

LUKÁCSY Sándor: A francia forradalom és az egyház. *Világosság* 5/11. 1964, 664–671.

LUKÁCSY 1968

LUKÁCSY Sándor: A francia forradalom történetírása és a magyar értelmiség (1810–1849). Ford. KOVÁCS Magda. *Valóság* 11/6. 1968, 17–24.

MAJOROS 2010

MAJOROS István: Az európai liberalizmus kialakulásáról, jellemzőiről. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*. Szerk. HADA Béla–LIGETI Dávid Ádám–MAJOROS István–MARUZZA Zoltán–MERÉNYI Krisztina–PETNEHÁZI Margit. Budapest, ELTE, 2010, 373–385.

SCHAMA 2001

Simon SCHAMA: *Polgártársak. A francia forradalom krónikája*. Ford. M. NAGY Miklós. Budapest, Európa, 2001.

SZÉCSEN 1885

SZÉCSEN Antal: *Tanulmányok*. 2. kiad. Budapest, Ráth Mór, 1885, 69–115.

SZINNYEI 1894

SZINNYEI József: *Magyar írok élete és munkái*. III. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894.

THALLÓCZY 1901

THALLÓCZY Lajos: *Gróf Szécsen Antal*. Budapest, Athenaeum, 1901.

TOCQUEVILLE 1994

Alexis de TOCQUEVILLE: *A régi rend és a forradalom*. Ford. HAHNER Péter. Budapest, Atlantisz, 1994.

TOLDY 1868

TOLDY István: *Elmélkedések az egyházreformról*. Lipcse, Köhler K. F., 1868.

VADÁSZ 2002

VADÁSZ Sándor: A francia konzervativizmus a XIX. században. *Múltunk* 47/3–4. 2002, 34–71.